

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, κυρίως μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ἐκμετάλλευσης μορφῶν τῆς προφορικῆς δημώδους φιλολογίας σὲ διαπραγμάτευση ἱστορικῶν ζητημάτων, ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει τὴ λαογραφικὴ ἐπιστῆμη, ὡς τμῆμα τοῦ εὐρύτερου προβληματισμοῦ γιὰ τὴ σχέση τῆς Λαογραφίας μὲ τὶς ἄλλες συγγενικὲς τῆς ἐπιστῆμες¹. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ², ἀσχολεῖται τόσο μὲ τὶς λαογραφικὲς πηγές, κυρίως παραδόσεις καὶ τραγούδια, τῆς Ἑθνοῖστορίας ἑνὸς λαοῦ³, ὅσο καὶ μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ὡς αἰτία ἢ ἀφετηρία τροποποιήσεως ἢ ἐξαφανίσεως λαογραφικῶν στοιχείων. Ἀποτέλεσμα τῶν προβληματισμῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου τῆς Ἑθνοῖστορίας (Ethnohistory)⁴, μὲ τὴ δημιουργία ἐπιστημονικῶν ἐταιρειῶν⁵ καὶ τὴν ἔκδοση ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν, πὺ ἀποσκοπεῖ στὴ συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ ἐξέταση σχετικῶν προφορικῶν πληροφοριῶν, μὲ τὶς διαφορὲς παραλλαγές τους, συγκεντρωμένων κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα, μὲ *μικροῖστορικὸ* τὶς περισσότερες φορές χαρακτηῖρα⁶.

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ W. R. Bascom, Folklore and Anthropology, «Journal of American Folklore» 66 (1953) 283, καὶ H. Jason, A Multidimensional Approach to Oral Literature, «Current Anthropology» 10 (1969) 413 κ.ἐξ. Πρβλ. Μ. Γ. Μερκλής, Οἱ θεωρητικὲς κατευθύνσεις τῆς Λαογραφίας μετὰ τὸ δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, «Λαογραφία» 27 (1971) 30-23.

2. Ἐλ. Ἀλεξάκης, Σχέση Λαογραφίας καὶ Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Σύλλογος Ἑπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ, Ἑπιστημονικὲς Ἀνακοινώσεις (22-30 Νοεμβρίου 1979), Ἀθήνα 1984, σ. 85.

3. Βλ. σχετικὰ Γρ. Γκιζέλης, Οἱ παραδόσεις ὡς πηγὴ ἔθνοῖστορίας τῶν Θρακῶν, «Πρακτικὰ Β' Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη 1976, σ. 45-55, μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Βλ. σχετικὰ J. Vansina, De la tradition orale: Essai de Method Historique, Teruren 1961, καὶ A. R. Tippet, Aspects of Ethnohistory, Pasadena 1979· γιὰ τὰ ἀνακύπτοντα μεθοδολογικὰ προβλήματα βλ. W. I. Monteil, The Saga of Coe Ridge: A study in Oral History, Knoxville 1970.

5. Πρβλ. K. H. Scherlin, The Future of Ethnohistory, «Ethnohistory» 23 (1966) 323 κ.ἐξ.

6. Βλ. ἐνδεικτικὰ D. M. Warren, The Use and Misuses of Ethnohistorical Data in the Reconstruction of Technian Bono (Ghana) History, «Ethnohistory» 23 (1976) 370, 374.

Ἡ λαογραφικὴ ἐπιστῆμη ἔχει ἤδη διαπιστώσει ὅτι στίς πηγές αὐτοῦ τοῦ εἴδους συνυπάρχουν ἕνας ἱστορικὸς πυρήνας καὶ κάποια παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες¹, καθὼς καὶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀνάλογο ἑλληνικὸ ὑλικό, οἱ παραδόσεις μὲ παρόμοιου εἴδους πληροφορίες χρονολογοῦνται, κατὰ κανόνα, στὴν περίοδο 1770-1900, ἀναφερόμενες πολλὲς φορές σὲ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα². Τὸ περιεχόμενό τους ἀφορᾷ, κατὰ κύριο λόγο, γεγονότα, τόπους ἢ προσωπικότητες, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ μορφή αὐτοβιογραφικῶν διηγήσεων τῶν πληροφορητῶν³.

Στὴ μελέτη ποῦ ἀκολουθεῖ ἐξετάζονται ὀρισμένες ἱστορικὲς παραδόσεις ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία⁴, ὡς δείγματα τῆς ποιότητος ἀλλὰ καὶ τῆς θεματολογίας τοῦ πλούσιου σχετικοῦ ὑλικοῦ, ποῦ στὸ μεγαλύτερο του μέρος παραμένει ἀνέκδοτο, ἐνῶ καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ διατύπωση μερικῶν συνολικῶν παρατηρήσεων γύρω ἀπὸ τὶς νεοελληνικὲς δημώδεις ἱστορικὲς παραδόσεις.

Στὴν κατηγορία τῶν παραδόσεων ποῦ δὲν ἔχουν παραμυθιακά μοτίβα καὶ φόρμουλες ἀνήκουν κυρίως παραδόσεις ποῦ ἀναφέρονται σὲ ἱστορικὰ γεγονότα, μὲ ὑλικό ποῦ κατ' ἐξοχὴν ἀφορᾷ προέλευση τοπωνυμίων, συνεικισμούς καὶ δημιουργία νέων οἰκιστικῶν μονάδων, συμβάντα τῆς τοπικῆς μικροϊστορίας⁵, μὲ προτίμηση σὲ ὅσα ἀφοροῦν τὶς σχέσεις ἀτόμων ἢ κοινοτήτων καὶ πληροφορίες σχετικὰ μὲ ἐξέχοντα ἄτομα κάθε κοινότητας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρακάτω ἀφήγηση ἀπὸ τὸ Βογατσικὸ Καστοριάς: *Τὰ ἑπτὰ χωριά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται τὸ Μπουγκατσ'κὸ βρίσκονταν στίς*

1. Ἑλ. Ἀλεξάκης, ὁ.π., σ. 87.

2. Πρβλ. ΚΑ (= Κέντρον Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) χφ. 4091, σ. 163, 206 (Μέσα Μάνη, Ἑλ. Ἀλεξάκης, 1978). ΚΑ χφ. 4095, σ. 217, 412. (Προσηλιακὴ Μάνη, Ἑλ. Ἀλεξάκης, 1978)· πρβλ. Ἑλ. Ἀλεξάκης, ὁ.π., σ. 87 καὶ σημ. 22. Γιὰ ἀντίστοιχα δημοτικὰ τραγούδια βλ. Στ. Κυριακίδης, Ἡ δημώδης ἐλληνικὴ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, «Λαογραφία» 12 (1938-48) 465 κ.ἐξ.

3. Βλ. Β. G. T r i g g e r, Brecht and Ethnohistory, «Ethnohistory» 22 (1975) 51-56· μὲ τὴ λαογραφικὴ ἀξία τῶν αὐτοβιογραφιῶν ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ ὁ Μ. Ἀλεξιάδης, Λαϊκὲς αὐτοβιογραφικὲς συνεντεύξεις (Δείγματα ἀπὸ τὴ Σορωνὴ Ρόδου), «Δωδεκανησιακὰ Χρονικά» 10 (1984) 38-53.

4. Γιὰ τὴ λαογραφικὴ ἔρευνα στὴ Μακεδονία βλ. Στ. Καρακασίης, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (6 Αὐγ.-9 Σεπτ. 1959), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 11-12 (1958-59) 333-341. Ὁ Ἰδίος, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς Χαλκιδικὴν (5 Ἰουλ.-4 Αὐγ. 1960), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 362-373. Ὁ Ἰδίος, Μουσικὴ ἀποστολὴ εἰς τὴν περιφέρειαν Παγγαίου Μακεδονίας (4 Αὐγ.-2 Σεπτ. 1961), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 13-14 (1960-61) 421-430. Ἀγγ. Δερεβραῖος, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νομοῦ Φλωρίνης (13 Αὐγ.-14 Σεπτ. 1964), «Ἐπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου» 17 (1964) 230-240.

5. Ἑλ. Ἀλεξάκης, ὁ.π., σ. 87.

τοποθεσίες «Γκουλασιάνους», «'Αη Δημήτρης», «Κατσάντοβο», «Προυσήλιου», «Πόρους», «Κουτσούφλιαν'», «Παληουκκλήσ'»). 'Η παράδοση αναφέρει ότι τὸ χωριὸ τὸ ὀνόμασαν ἔτσι ἀπὸ τὴ λέξη «Μπογάτσιο» ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι ἔφτιαχναν καλὲς «μπουγάτσες»¹· ἐπισημαίνεται ἐδῶ ἡ συνύπαρξη παραδόσεων διαφόρων κατηγοριῶν, ἀπ' ὅσες παραπάνω ἐπισημάνθηκαν, καθὼς καὶ τοπωνυμικοῦ ὕλικου, ποῦ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ σὲ τοπωνομαστικὲς μελέτες².

Παρόμοια στοιχεῖα διαπιστώνονται καὶ στὴν ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Γέρμα Καστοριάς, μὲ παράλληλη ἀναφορά καὶ μιᾶς ἔνοπλης σύγκρουσης ἀνάμεσα σὲ κατοίκους γειτονικῶν χωριῶν, γεγονὸς ποῦ ἀνήκει στὸ μικροϊστορικὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς: *Τὰ παλιότερα χρόνια τὸ χωριὸ τὸ λέγαν Λόσνιτσα. Συγκροτήθηκε ἀπὸ συνοικισμοὺς ποιμενικὸς στὶς τοποθεσίες «Κεράσσοβο», «Περάσια», «'Αη Διά», «'Αη Θουμᾶς», «Κρασιά», «τσ' Μπίλιας», «Μνημόρια», «Πάσχος». 'Εκεῖ σφάχ'καν Σισανιωῖτες καὶ Λονιτσῶτες τὶς 'Αποκριές³. φυσικὰ τὸ ὕφος κάθε καταγραφῆς ἀφορᾷ καὶ τὴ μέθοδο ποῦ κατὰ περίπτωσιν ἀκολουθήθηκε, γιὰ τὴν πιστὴ ἀποτύπωση τῶν λεγομένων ἢ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν πληροφοριῶν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ καταγραφέα.*

Συχνὰ οἱ παραδόσεις αὐτὲς συμφύρονται μὲ παραμυθιακὰ μοτίβα, ἰδίως ὅταν περιέχουν ἀναφορὲς σὲ μυθικὰ γεγονότια, θρησκευτικὰ ἱδρύματα, διακεκριμένες προσωπικότητες μὲ μυθικὴ ὑπόστασιν καὶ γενικῶς θέματα ἐπιδεκτικὰ παρόμοιων συμφυρμῶν. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀναφέρεται ἡ ἀκόλουθη παράδοση ἀπὸ τὸ Κωσταράζι Καστοριάς: *'Υπάρχει παράδοση ὅτι στὴν περιοχὴ τοῦ παλαιοῦ χωριοῦ, τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὑπῆρχαν τρεῖς μικρὰ χωριά χριστιανικὰ καὶ μὲ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, μὲ τὰ ὀνόματα «Σμίξη», «'Αγιά 'Αννα» ἢ «Παλιόσπιτα» καὶ «Κρασιά»... Τὰ μικρὰ αὐτὰ χωριά γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς καταπιέσεις τῶν Τούρκων ἀναγκάστηκαν ἕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Κώστα Ρίζου, ἀρχηγοῦ τοῦ χωριοῦ Παλιόσπιτα, νὰ συμπυκνωθῶν σὲ ἓνα χωριό... Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ Κώστας Ρίζος αἰῖδι ἓνα φῶς στὸν μέρος ἀπ' κτίσ'νι τοῦ παλιοῦ χωριοῦ. Τῷ γλιπιν συνέχεια πολλὰ βράδια. Ἦταν εἰκόνισμα τσ' Παναγίας. Τοῦ εἶπιν στὰ τρεῖς χωριά νι ἀπορφάσαν νὰ χτίσ'νι ἑκκλησία. 'Ικεῖ χτίσανι νι τοῦ χωριοῦ⁴. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ παράδοση γιὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ χωριοῦ συνδέεται μὲ τὸ*

1. ΚΑ χφ. 3806, σ. 387 (Βογατσικὸν Καστοριάς, Αἰκ. Πολυμέρου, 1975).

2. Βλ. σχετικὰ Ἄγγ. Ἀφροῦδάκης, Προβλήματα εἰδολογικῆς κατὰταξης τῶν τοπωνυμιῶν (ἐπεξεργασία μὲ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ), «Λεξικογραφικὸν Δελτίον» 17 (1991) 146-147.

3. ΚΑ χφ. 3806, σ. 471 (Γέρμας Καστοριάς, Αἰκ. Πολυμέρου, 1975).

4. ΚΑ χφ. 3806, σ. 145-146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αἰκ. Πολυμέρου, 1975).

στοιχείο του υπερφυσικού φωτός, το οποίο επισημαίνει τη θέση εικό-
νων¹, έρειπίων ναών² ή λειψάνων αγίων³, γνωστό από πολλές παρόμοιες
παραδόσεις τόσο του έλληνικού⁴, όσο και των υπολοίπων ευρωπαϊκών λα-
ών⁵. Η άνευρεση, ύστερα από θαυματουργική υπόδειξη του υπερφυσικού
φωτός, εικονίσματος της Παναγίας οδήγησε στην ίδρυση εκεί ναού και
συντέλεσε, κατά την παράδοση, στο συνοικισμό των τριών μικρών χωριών
σε ένα μεγαλύτερο. Δεν αποκλείεται να άπηχεϊται εδώ ή ιστορική πραγ-
ματικότητα μιᾶς εκμετάλλευσης τοπικών θρησκευτικών παραδόσεων και
στοιχείων της παραδοσιακής θρησκευτικότητας των κατοίκων της περιο-
χής από τον Κώστα Ρίζο, ώστε να πεισθούν οι κάτοικοι των τριών χω-
ριών να προβούν στο συνοικισμό, εκλαμβάνοντας το στοιχείο της άνευρε-
σης εικονίσματος ως υπερφυσική συγκατάθεση και συνδρομή στο έγγει-
ρημά τους.

Κάποτε οι τοπικές ιστορικές παραδόσεις συνδέονται στενά με τις όνο-
μασίες οίκισμων και τα τοπωνύμια κάθε περιοχής⁶, ως αιτιολογικές των
ιδιαιτεροτήτων των στοιχείων αυτών. Αναφέρεται, για παράδειγμα, παρά-
δοση για τη μετονομασία του χωριού Σμίξη Καστοριάς σε Άλμανιά, που
άποδίδει το γεγονός σε συμμετοχή των κατοίκων του οικισμού στη μάχη
της Άλαμάνας: *Οι κλέφτις πουλιμοῦσαν στην Άλαμάνα μαζί με τον Διάκο.
Πῆραν κι τὴν τούρκικη σημαία κι τὴν εἶχαν στον χοροὶ μέσα στην ἐκκλησία.
Τὴν θ' μάμι μέσα σ'ν ἐκκλησία. Ὅντας κἀηκιν ἢ ἐκκλησία τσ' Παναγίας κἀησιν
κι τὸν λάβαρου*⁷. Στην παραπάνω περίπτωση ἴσως μπορεί να διαπιστωθεῖ
καὶ ἡ γνωστὴ τάση των παραδοσιακῶν ἀνθρώπων να ἐντοπίζουν στην πε-
ριοχή τους ὀνομαστὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ να ὑποστηρίζουν τὴ συμμετοχὴ
σὲ αὐτὰ εἴτε των ἰδίων, εἴτε ὄσων σχετίζονται μαζί τους⁸.

Στὴν κατηγορία των παραδόσεων, που ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένες

1. Βλ. Ἄλ. Φλωράκης, Τῆνος. Λαϊκὸς πολιτισμὸς, Ἀθήνα 1971, σ. 401-402.
2. ΚΑ χφ. 1330, σ. 199-200 (Χώρα Σάμου, Ἀδ. Κουμώτου, 1970-71).
3. Μ. Γ. Βαρβούνης, Τὸ τραγούδι τοῦ ἐπισκόπου Φαναρίου Σεραφεῖμ, «Παρνασσός» 30 (1988) 197-216.
4. Μ. Γ. Βαρβούνης, Σαμακὴ ἀγιολογικὴ παράδοση, «Βυζαντινὸς Δόμος» 4 (1990) 73-75.
5. Βλ. σχετικὰ StTh. V 222.1 καὶ StTh. F 552.2.
6. Πρβλ. Γ. Τσουκνίδας, Μικροτοπωνύμια, τοπικὴ παράδοση καὶ τοπικὴ ἱστορία: ἡ περίπτωση ἑνὸς χωριοῦ, «Onomata» 11 (1987) 126.
7. ΚΑ χφ. 3806, σ. 146 (Κωσταράζι Καστοριάς, Αἰκ. Πολυμέρου, 1975).
8. Γὰ τὴ βιωματικὴτητα αὐτῆ των λαϊκῶν παραδόσεων βλ. Στ. Ἡμελλος, Λαο-
γραφικὰ 1. Δημῶδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σ. 7-10. Ὁ ἴδιος, Θρυλούμενα γὰ τὴν
ἄλωση καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση, Ἀθήνα 1991, σ. 43· πρβλ. Δ. Σ. Λουκάτος,
«Οἰκεῖα βιώματα» στὶς καρπαθιακὲς ἀφηγήσεις παραμυθιῶν, «Καρπαθιακαὶ Μελέται»
1 (1979) 57-61.

Ιστορικές προσωπικότητες, με εύρεια, λαϊκή κατά κανόνα, ἀπήχηση ἀπαντούν τόσο οί ἀπλές ιστορικές παραδόσεις, όσο και παραδόσεις, που ἔχουν ὑποστει συμφωρμούς με μυθικά ἢ παραμυθιακά στοιχεῖα· συχνά μάλιστα παρατηροῦνται καὶ ἀποσχίδες (subtypes)¹ τῶν παραδόσεων αὐτῶν με αὐτοτελή, ἢ μή, διαμόρφωση καὶ μικρὴ ἢ μεγάλη ἐξάρτηση ἀπὸ ἀντίστοιχες γραπτές πηγές. Ὁ ρόλος δασκάλων καὶ τοπικῶν λογίων χρειάζεται ἐπίσης ἐδῶ διερεύνηση, καθὼς συχνά αὐτοὶ μετέφεραν στὴν κοινότητα διηγήσεις, που ἀποτελοῦσαν προϊόντα μελέτης τους σὲ διάφορες πηγές ἢ τὴ σχετικὴ με τὸ θέμα βιβλιογραφία, συντελώντας στὴν παραδοχὴ τους καὶ τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὸ σύνολο τῆς προφορικῆς παραδόσεως τῆς περιοχῆς, μέσα στὴν ὁποία ἐπιβίωναν, γιὰ νὰ φτάσουν ἀργότερα νὰ καταγραφοῦν ὡς τμήματά της². Στὴν περίπτωση αὐτὴ χρειάζεται λεπτομερῆς συγκριτικὴ μελέτη, ὥστε νὰ διασαφηνιστοῦν τὰ ἀνακύπτοντα προβλήματα.

Ἐνδεικτικὰ θὰ ἐξεταστοῦν παρακάτω τρεῖς παραδόσεις γιὰ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ καὶ τὶς περιοδεῖες του, ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία³. Καθὼς πρόκειται γιὰ νεομάρτυρα με ἱστορικὰ βεβαιωμένη δράση στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, οἱ παραδόσεις που τὸν ἀφοροῦν⁴ παρουσιάζουν καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ δὲν πρόκειται γιὰ δημιουργήματα με μυθικὴ ἢ συναξαριακὴ βάση, ὅπως κατὰ κανόνα συμβαίνει με τὶς παραδόσεις ἁγίων, που ἀνήκουν σὲ χρονικὰ προγενέστερες περιόδους⁵. Τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ἐδῶ

1. Γιὰ τὸν ὄρο βλ. Γ. Ἄ. Μ ἐ γ α ς, Το ἑλληνικὸ παραμῦθι. Ἀναλυτικὸς κατάλογος τύπων καὶ παραλλαγῶν κατὰ τὸ σύστημα Aarne-Thompson (FfC 184) 1. Μῦθοι ζῶων, Ἀθῆναι 1978, σ. X.

2. Γιὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ βλ. Ἄ λ κ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ - Ν ἑ σ τ ο ρ ο ς, Ἡ θεωρία τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας. Κριτικὴ ἀνάλυση, Ἀθῆνα [1978], σ. 182· πρβλ. Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ η ς, Ἡ Λαογραφία καὶ ἡ σημασία της. Τρεῖς διαλέξεις, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 28.

3. Γιὰ τὶς σχετικὲς με τὴν περιοχὴ λαογραφικὲς ἐρευνες βλ. Ἄ γ γ. Δ ε υ τ ε ρ α ῖ ο ς, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περιοχὴν βορείως τῆς Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (7 Αὐγ. - 1 Σεπτ. 1967), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 347-359. Ὁ Ἰ δ ι ο ς, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὸ χωρίον Σισάνιον τοῦ νομοῦ Κοζάνης (15 Ἰουλ. - 3 Αὐγ. 1968), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 379-391. Πρβλ. Κ. Σ. Κ ὠ ν σ τ α ς, Λαογραφικὰ περὶ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ, «Λαογραφία» 27 (1971) 217-218, 242.

4. Βλ. γιὰ παράδειγμα Κ λ χ φ. 3212, σ. 30 (Πύλη Τρικάλων, Ἄ ν ν. Παπαμιχαήλ, 1967)· πρβλ. Ἄ ν ν. Παπαμιχαήλ, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἐπαρχίαν Τρικάλων (16 Σεπτ. - 3 Ὀκτ. 1967), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 310-311. Γιὰ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ βλ. Φ. Μ ι χ α λ ὀ π ο υ λ ὀ ς, Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, Ἀθῆναι 1940, σ. 14, με τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ Α ὕ γ. Κ α ν τ ῖ ὄ τ η ς, Ἄγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, Ἀθῆναι 1959², σ. 326-340, με ἀναφορὲς στὰ θαυματουργικὰ καὶ προφητικὰ χαρίσματα τοῦ ἁγίου.

5. Γιὰ παρόμοιες τάσεις τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου βλ. Θ. Δ ε τ ο ρ ᾶ κ η ς, Εἰσαγωγή στὴ σπουδὴ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, Ρέθυμνο 1985, σ. 60. Ὁ Ἰ δ ι ο ς, Ἐπιβιώσεις ἀρ-

ἐπικεντρώνεται στη διάκριση ανάμεσα στο ιστορικό και το μυθικό στοιχείο, ώστε να διασαφηνιστεί ἡ ἔκτασις καὶ ἡ μορφή τῶν ιστορικῶν δεδομένων.

Ἡ πρώτη παράδοσις προέρχεται ἀπὸ τὴν Χρυσὴν Καστοριάς: *“Ὅταν πέρασε ἀπὸ τὸ χωριὸ μας ὁ ἅγιος Κοσμάς εἶπε ὅτι τὰ χωριά ποὺ θέλουν νὰ γλιτώσουν τὴ μανία καὶ τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ νὰ φτειάσουν στοὺς δρόμους κοντὰ στὸ χωριὸ ἓνα ἴκονισμα. Δὲν ἐνθυμοῦμαι ὅμως τίνος στρατὸς θὰ περνοῦσε καὶ βλέποντας τὸ σταυρὸ καὶ τὸ ἴκονισμα στὸ δρόμο δὲν θὰ πείραζε τὸ χωριό¹. Πέρα ἀπὸ τὸ ιστορικὸ γεγονὸς τῆς διελεύσεως τοῦ ἁγίου ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ κάποια περιοδεῖα του, στὴν παράδοσις ἐμπλέκονται οἱ διηγήσεις γιὰ τὸ σταυρὸ ὡς ἀποτρεπτικὸ σύμβολο δαιμονικῶν ὄντων μὲ μαγικὴ δύναμη, ἀφοῦ σαφῶς μποροῦν νὰ διακριθοῦν δύο ἐπίπεδα, τὸ ιστορικὸ καὶ τὸ παραμυθιακόν· στὸ δεύτερο ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς παρουσιάζει στοιχεῖα δαιμονοποιήσεως, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς παραδόσεις², μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγκάζεται σὲ ὑποχώρησις ἀπὸ τὸ σταυρὸ, ἢ τὸ εἰκόνισμα, ἀφήνοντας τὸ συγκεκριμένον χωριὸ ἀλώβητο.*

Τὸ θέμα τῆς τοποθετήσεως, μετὰ ἀπὸ θεϊκὴ συμβουλὴ, συμβόλου στα σπίτια ὀρισμένων μελῶν μιᾶς κοινότητος, ὡς ἀναγνωριστικὸ σημεῖο ὑποτρεπτικὸ τῆς συμφορᾶς ποὺ θὰ πλήξει τοὺς ὑπόλοιπους, φαίνεται νὰ ἔχει λόγια καταγωγὴ, προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἀφήγησις τῆς παλαιοδιαθηκικῆς Ἐξόδου (12, 21-23, ἔκδ. A. Rahlfs) γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀπὸ τοὺς Ἑβραῖους τῆς σφαγῆς τῶν τέκνων τῶν Αἰγυπτίων, μέσω τῆς σήμανσης τῶν οἰκιῶν μὲ τὸ αἶμα τοῦ ζώου ποὺ θὰ ἔσφαζαν: *Ἀπελθόντες λάβετε ὑμῖν ἑαυτοῖς πρόβατον κατὰ συγγενείας ὑμῶν καὶ θύσατε τὸ Πάσχα· λήμψεσθε δὲ δεσμὴν ὑσώπου καὶ βάψαντες ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ παρὰ τὴν θύραν καθίξετε τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν ἀπὸ τοῦ αἵματος, ὃ ἐστὶν παρὰ τὴν θύραν· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐξελεύσεσθε ἕκαστος τὴν θύραν τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἕως πρωῆ· καὶ παρελεύσεται κύριος πατάξει τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὄψεται τὸ αἶμα ἐπὶ τῆς φλιᾶς καὶ ἐπ’ ἀμφοτέρων τῶν σταθμῶν, καὶ παρελεύσεται κύριος τὴν θύραν καὶ οὐκ ἀφήσει τὸν ὀλεθροῦντα εἰσελθεῖν εἰς τὰς οἰκίας ὑμῶν πατάξει.*

Ἡ διήγησις αὕτη, ὡς ἀφήγησις κάποιου μέλους τῆς κοινότητος ποὺ

χαῖον μύθων στὰ βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, «Παλίμψηστον» 2 (1986) 69-70· πρβλ. Ἄ γ γ. Δ ε υ τ ρ α ῖ ο ς, Λαϊκὰ παραδόσεις περὶ ὀσίου Νικάνορος ἐκ Δυτικῆς Μακεδονίας, «Πρακτικὰ Β’ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου», Θεσσαλονίκη 1976, σ. 57-73.

1. ΚΑ χφ. 3177, σ. 6 (Ἀνορθώριον Μετσόβου, Ἀνδρ. Στεφόπουλος, 1967).

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ Σ τ. Ἦ μ ε λ λ ο ς, Ἡ δαιμονοποιήσις τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ, «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἑρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 20-21 (1967-68) 113-129 (=Λαογραφικὰ 1. Δημώδεις παραδόσεις, Ἀθήνα 1988, σ. 104-115), μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία· μεθοδολογικὲς ἀντιρρήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Ρ ω μ α ῖ ο, Ἡ δαιμονοποίησις τῶν Σαρακηνῶν, «Λαβύρινθος» 2 (1976) 65-76.

μετείχε τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, ἴσως ἐγινε κτῆμα καὶ τῶν ὑπολοίπων μελῶν, συνδυαζόμενη τόσο μὲ τις παραδόσεις γιὰ τὴν ἀποτρεπτικὴ δύναμη τοῦ σταυροῦ¹, ὅσο καὶ μὲ τις ἱστορικὲς ἀναμνήσεις γιὰ τὴ διέλευση τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ καὶ τὴ διδαχὴ του.

Τὸ ἴδιο θέμα ὑπάρχει καὶ σὲ ἄλλες μακεδονικὲς δημῶδεις παραδόσεις γιὰ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ², ὅπως ἢ παρακάτω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν: *Κάποτε, ἔδω καὶ πολλὰ χρόνια, πολλές ἀρρώστιες ἔπεφταν σὸ χωριὸ Ἅγιος Γεώργιος. Κάποτε πέρασε ἀπὸ κεῖ ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ κοιμήθηκε κάτω πὸ ἄνα δέντρο, μιὰ ἐλιά. Ἐπῆγαν τότε σ' αὐτὸν οἱ κάτοικοι καὶ τοῦ εἶπαν ἀπὸ τί ὑποφέρουν. Τότε ὁ Κοσμᾶς τοὺς ζήτησε ἓνα σταυρὸ καὶ τοῦ τὸν ἔδωσαν. Τὸν πῆρε τὸν Σταυρὸν καὶ τὸν ἔβαλε στὴν κορφή τοῦ δέντρου, κάτω ἀπὸ κεῖνο τὸ δέντρο πού κοιμήθηκε, καὶ τοὺς εἶπε, ὅτι, ὅσο ὑπάρχει τὸ δέντρο, δὲ θὰ πάθουν τίποτε. Ἄν πέσει ὁ Σταυρὸς, τότε θὰ γίνῃ ἐπανάσταση καὶ θὰ διώξουν οἱ Ἕλληνες τὸν Τοῦρκο. Ἐτσι ἔπεσε ὁ σταυρὸς αὐτός, γιὰ τὸ δέντρο μεγάλωσε καὶ ἔσπασε ἢ κορφή του καὶ ἄρχισε ἢ Ἐπανάσταση καὶ διώξαν οἱ Ἕλληνες τὸν Τοῦρκο³. Παραδόσεις γιὰ σταυροὺς πού τοποθέτησε ὁ ἅγιος Κοσμᾶς μὲ σκοποὺς φυλακτικῶν γιὰ ὀλόκληρο οἰκισμό ἢ περιοχὴ*

1. Στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ὑπάρχουν ἀρκετὲς παρόμοιες παραδόσεις γιὰ τὸ σταυρὸ πού προστατεύει ἀπὸ δαιμονικὰ ὄντα (StTh. E 434. 8.1 ἀπὸ τὴν Ἀγγλία [E r n. W. B a u g h m a n, «A comparative study of the Folktales of England and North America, Indiana University 1954]), γιὰ νεράιδες πού φοβοῦνται τὸ σταυρὸ [StTh. F 382.1 ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴ Σκωτία, τὴν Οὐαλία, τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Ἰρλανδία (E r n. W. B a u g h m a n, ὁ.π.)], γιὰ δαιμονικὰ ὄντα πού δὲν μποροῦν νὰ περάσουν ἀπὸ σταυρὸ [StTh. E 434.8 ἀπὸ τὴν Ἐλβετία (J. J e g e r l e h n e r, Sagen und Märchen aus dem Oberwallis», Basel 1909] καὶ τὴν Ἰσλανδία (M. I. B o b e r g, Motif-Index of early Icelandic Literature, København 1956)] καὶ γιὰ τὴ μαγικὴ δύναμη ἑνὸς ἱεροῦ σταυροῦ [StTh. D 1719.6, ἀπὸ τὴν Ἰρλανδία]. Βλ. S t. T h o m p s o n, Motif-Index of Folk Literature 2, Copenhagen 1956, σ. 309, 453, καὶ 3, Copenhagen 1956, σ. 78.

2. Βλ. σχετικὰ Ἀ μ. Π α π α σ τ α ὕ ρ ο υ, Ἡ Ζίτσα, γεωγραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς κωμοπόλεως ταύτης τῆς Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις 1895, σ. 38. Ἀ ν τ. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 75 σημ. Συχνὰ διατηροῦνται στὴν προφορικὴ μνήμη ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ πέρασμα τοῦ ἁγίου ἀπὸ διάφορα χωριά (Χ ρ. Ἐ ν ι σ λ ε ἰ ὀ δ η ς, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωριά της Σπήλαιον-Γρεβενά-Σαμαρίνα, Ἀθήναι [1951], σ. 122, καὶ Β. Μ π α ρ ἄ ς, Τὸ Δέλβινο τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ οἱ γειτονικὲς του περιοχὲς (ἐπιμ. Λ. Ἰ. Βρανούση), Ἀθήναι 1966, σ. 301), καὶ ἀπὸ τὴν προσέλευση τῶν κατοίκων στὰ κηρύγματά του (Δ. Λ ο υ κ ὀ π ο υ λ ο ς, Στ' Ἀγραφα ἓνα ταξίδι, Ἀθήναι [1929], σ. 182-183).

3. Κ λ χ φ. 3027, σ. 238 (Ἅγιος Γεώργιος Γρεβενῶν, Ἅγγ. Δευτεραῖος, 1966)· πρβλ. Ἅ γ γ. Δ ε υ τ ε ρ α ἰ ὀ ς, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεῦνης εἰς περιοχὰς Ν. Γρεβενῶν (25 Ἰουλ.-15 Αὐγ. 1966), «Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 321-322.

υπάρχουν και άλλες, κυρίως από τη Μακεδονία¹ και την Ήπειρο², ενώ κάποτε επιδεικνύονται από τους κατοίκους των χωριών αυτών σταυροί που αποδίδονται στον άγιο³.

Κάποτε οι ιστορικές παραδόσεις προσπαθούν να έρμηνεύσουν ή να κατανοήσουν γεγονότα της τοπικής ιστορίας, αποδίδοντάς τα σε υπερφυσικά αίτια ή θεωρώντας τα αποτελέσματα προφητειών. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί παράδοση από την Αιανή Κοζάνης για την καταστροφή των Σερβίων. κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Γερμανούς, που αποδίδει το γεγονός σε προφητεία του άγιου Κοσμά του Αιτωλού: *είδε τα Σέρβια και είπε: «Τί θά πάθετε!» και έτσι με την Κατοχή κατεστράφηκαν, κάηκαν από τους Γερμανούς*⁴. Όσον μάλιστα αφορά τον άγιο Κοσμά υπάρχουν πολλές σχετικές παραδόσεις για προφητείες του γύρω από τα όσα θά συνέβαιναν σε κάποια γεωγραφική περιοχή⁵. Οι παραδόσεις αυτές, εκτός από την κατηγορία των θρησκευτικών παραδόσεων για άγιους, μπορούν να ενταχθούν και στις ιστορικές παραδόσεις⁶, αφού αφορούν και τη *μικροϊστορία* της συγκεκριμένης περιοχής.

Οι μακεδονικές παραδόσεις που εξετάστηκαν παραπάνω, άφενός επισημαίνουν την ανάγκη συστηματικής μελέτης του σχετικού ύλικου, ώστε να καταστούν έκμεταλλεύσιμες από την ιστορική και λαογραφική έρευνα και άφετέρου, με τις υποκατηγορίες που διαπιστώθηκαν, συντελούν στην πληρέστερη μελέτη και τη συμπλήρωση του συστήματος κατατάξεως του σχετικού λαογραφικού ύλικου⁷, με διακρίσεις που στηρίζονται στο ύπάρχον ύλικό, με τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες του κατά περιοχή.

M. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

1. Δ. Λουκόπουλος, Σύμμεικτα λαογραφικά Μακεδονίας, «Λαογραφία» 6 (1917) 118, από το Τσιράκιον Δυτικής Μακεδονίας, και Γ. Ά. Μέγας, Παραδόσεις περί άσθeneιδών, «Λαογραφία» 7 (1923) 516.

2. Κ. Φαλτάιτς, Ό Άγιος Κοσμάς εις το στόμα του Ήπειρωτικού λαού, έν Άθήναις 1929, σ. 6. Β. Μπαράς, ό.π., σ. 301.

3. Άγγ. Δευτεραίος, ό.π., σ. 322, εικ. 5. Πρβλ. Κ. Σ. Κώνστας, ό.π., σ. 242, με αντίστοιχη παράδοση από το Τσιράκι Μακεδονίας.

4. ΚΛ χφ. 2959, σ. 186 (Νομός Κοζάνης, Άγγ. Δευτεραίος, 1965)· πρβλ. Άγγ. Δευτεραίος, ό.π., σ. 320-321 σημ. 1· βλ. επίσης Άγγ. Δευτεραίος, Έκθεσις λαογραφικής έρεύνης εις περιοχάς του Νομού Κοζάνης Δυτ. Μακεδονίας (9 Αύγ. - 9 Σεπτ. 1965), «Έπετηρίς Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας» 18-19 (1965-66) 254.

5. Βλ. Π. Β. Πάσχου, Κοσμάς ό Αιτωλός, Άθήνα 1985, σ. 191-192 και 195-198.

6. Για παρόμοια προβλήματα κατάταξης, που υπάρχουν και σε άλλες κατηγορίες παραδόσεων, βλ. Στ. Ήμελλος, Λαογραφικά 1. Δημώδεις παραδόσεις, Άθήνα 1988 σ. 51-59· πρβλ. Μ. Ιοαννίδου-Barbarigou, Classification des legendes populaires grecques, «Λαογραφία» 22 (1965) 179 κ.έξ.

7. Στ. Ήμελλος, ό.π., σ. 53. για διαπιστώσεις παρομοίων ανεπαρκείων στά συστήματα κατάταξης βλ. L. Schmidt, Vor einer neuen Ära der Sagenforschung, «Österreichische Zeitschrift für Volkskunde» 19 / 68(1965) 72-73.

SUMMARY

M. G. V a r v o u n i s, Popular historical traditions from West Macedonia.

This study examines popular traditions of West Macedonia, where there are preserved memories from various historical events concerning quarters of villages also events from the Turkish domination and Aghios Kosmas Aitolos. The study of these traditions with its partial conclusions, indicates the need of a systematic study of this material so that it may be of help to the historical as well as the folklore research, while the sub-divisions which are established, may be used for reviewing the present system of classification for the traditions of this category. The research of the local material and its gathering constitutes the first step of a Panhellenic overall study, while the specific study contributes to the historical and folkloric research of Macedonia.